

”Konster har vi med, vi kvinnfolk.”
Dialogframställning som bärare av
samhällstematik i Maria Jotunis novell
”Kansantapa”

Anna Kuutsa

Översatt från den finska artikeln ”’Konstitpa on vaimollakin.’
Dialogikerronta yhteiskunnallisen teeman esiintuojana Maria Jotunin
novellissa ’Kansantapa’” (AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen
Aikakauslehti, 2017[4], 20–35).

I skönlitteraturen har återgivning av tal traditionellt setts som en form som förmedlar händelser och karaktärer i en fiktiv värld till läsaren objektivt och direkt. Såvida inte en eventuell opålitlig eller vilseledande berättare ingriper har den förmedlade formen alltså haft en sorts aura av neutralitet: dialogframställning har till exempel kopplats till en förmåga att ”visa” samtal i berättelsevärlden (jfr Thomas 2012, 15–16) eller ”förkroppsliga” karaktärer genom att återge ett individuellt språkbruk (jfr Nykänen & Koivisto 2013, 9). Samtidigt har denna vid första anblicken direkta form av berättande kopplats till definitionen av realism (Thomas 2012, 15–18). Kanske är det därför dialogformen och återgivning av tal har börjat uppfattas som ideologiska eller emanciperande former av berättande: särskilt inom litteraturkritik, men även i forskningen återkommer metaforen om hur ”texten ger röst” till förtryckta grupper och låter dem berätta för läsaren om sina upplevelser utan en berättares förmynderi.

Sammanflätning av en sådan dialogform utan en framträdande berättarroll med kvinnoskildringar och en samhällelig tematik är en organisk del av Maria Jotunis omfattande produktion från början av förra seklet. Jotunis originella sätt att återge dialoger ger ändå skäl att granska perspektiv och teorier gällande dialogframställning på ett sätt som avviker från de traditionella tolkningar som nämns ovan. Trots sin klassikerstatus har Jotunis prosaproduktion fått ganska lite uppmärksamhet i forskningen med tanke på hur förnyande och betydelsefull den är: utöver litteraturhistoriska omnämmanden (bl.a. Vapaavuori 1989; Hakola 1993; Rojola 1999a, 1999b) har senast Riikka Rossi (2011; 2013) och Lea Rojola (2006a; 2006b) i sina artiklar behandlat Jotunis produktion genom stilistiska drag, kvinnoskildringar samt dialogen mellan läsare och text. Någon egentlig studie med fokus på texternas narrativa grepp och drag har däremot inte gjorts, med undantag för Rojolas tolkning som fokuserar på en bachtinsk läsrelation (2006b). Också Jotunis förtjänster vad gäller utvecklingen av dialogframställning har i forskningen tagits upp närmast genom omnämmanden.

I den här artikeln lyfter jag fram Jotunis dialogframställning i beskrivningar av samhällsfrågor och det förflutna med novellen ”Kansantapa” i samlingen *Kun on tunteet* (= KOT, 1913) som exempeltext.¹ Novellen beskriver två allmogekvinnors, värdinnans och inhysings-Kaisas, knep för att tjäna egna pengar. Med hjälp av Kaisa, som representerar en lägre samhällsklass, säljer värdinnan produkter från gården bakom husbondens rygg för att kunna klä sig väl och hålla fast vid sina kaffevanor ”på mänskors vis” (KOT, 18). Händelseförloppet i novellen är enkelt: Kaisa besöker värdinnan, men de kan inte göra upp planer medan husbonden är i stugan. Till slut går kvinnorna ut för att ”titta på grisarna”, det vill säga för att göra upp om de otillåtna affärerna. Denna typ av skumma affärer, ”smusslande”, utvidgas i kvinnornas tal till en folklig tradition, kvinnors uråldriga sätt att klara sig i en värld där män bestämmer, som värdinnans replik till Kaisa låter förstå: ”Mitatkoon vaikka joka voimakareen kymmeneen kertaan, minä miestä sittenkin kymmenkertaisesti kehvellän. Se on kansan tapa aina Aatamista asti.”⁶ (KOT, 19.)

I den här artikeln undersöker jag sådana avsnitt i dialogframställningen som låter sig läsas uttryckligen som framställningar som formuleras av en berättare och som förmedlar textens tematik. Precis som i många andra texter av Jotunis är kvinnors spekulering och verksamhet i ett patriarkalt samhälle ett tema även i ”Kansantapa” (se Rojola 2006a, 282, 291; 2006b). Jag lyfter fram de kvinnliga karaktärernas sätt att kommunicera – alltså ”kvinnfolkets konster” som rubriken nämner (KOT, 18) – genom vilka berättandet förmedlar textens samhälleliga tema. Jag behandlar dialogen som en form som i detta fall förmedlar textens tematik genom olika slags strukturer i dialogframställningen. Jag tar också ställning

till den tolkning av talåtergivning som ett sätt att ”ge röst” som lyfts fram särskilt i den tidiga feministiska narratologin. I artikeln föreslår jag att även dialogframställning med direkta citat kan läsas som uttryck för en samhällstematik genom textens finstämda narrativa strukturer.

I min analys, som har sin utgångspunkt i studiet av berättande, använder jag mig av teorier inom postklassisk, kognitiv och feministisk narratologi med fokus på betydelsen av växlingar i dialogframställningens utformning för hur novellens tema förmedlas. Studiens utformning kombinerar därmed en narratologiskt mångsidig teoretisk bakgrund och ett avgränsat narrativt fenomen. Genom variationerna i textens dialogframställning öppnar jag samtidigt upp nya perspektiv på tolkning av narrativa grepp i dialog och återgivning av tal. I min analys delar jag in novellens dialogframställning i tre olika former, enligt vilka kapitlen i artikeln framskriver: jag behandlar dialogformer som 1) på olika sätt återger interaktioner i berättelsevärlden, 2) fungerar som tematiserade återgivningar mellan karaktärernas tankar och 3) förmedlar en kollektiv röst och kan ses som ett berättartekniskt grepp utformat av berättaren. Jag visar hur dialogformen också är någonting annat än en realistisk återgivning av fiktiva karaktärs röster. De former av dialogframställning som förekommer i novellen förmedlar ställvis inte det individuella utan bredare kulturella förväntningar och samhällsrelaterad tematik i texten.

Dialog som gestaltning av interaktion

Bronwen Thomas, som formulerat en narratologisk dialogteori, betonar dialogen som en form av berättande där man i tolkningen måste ta hänsyn till interaktion i berättelsen som helhet – förutom återgivningen av tal behöver man beakta till exempelvis gester och den sociala situationen med dess olika typer av dynamik. Det gestaltade samtalet kan alltså inte skiljas från berättelsens handling eller händelser, utan även dialogen kan vara en del av förmedlingen av karaktärernas inre världar (Thomas 2012, 4, 48). Precis som Alan Palmer (2004) och Lisa Zunshine (2006), som introducerat *theory of mind* i litteraturvetenskapen, anser också Thomas (2012, 48) att karaktärernas inre världar i någon mån kan konstrueras utifrån de helheter av beteenden, yttranden och gestaltningar av medvetanden som verbaliseras i texten. I Thomas modell tolkas dialogen utifrån beteendemodeller i den verkliga världen enligt en kognitiv utgångspunkt. Även i tolkning av talåtergivning framhävs därför särskilt sinnets mångsidighet, vilket betonas av Palmer (2004, 57, 107): det mänskliga sinnets innehåll ses inte bara som verbaliserat tänkande, eftersom känslor eller omedvetna sinnestillstånd också kan framträda i icke-verbal form. Med hjälp av ett kognitivt perspektiv som betonar interaktion framgår det tydligt av hela den inledande dialogen i novellen ”Kansantapa” hur dialogen förs både genom tal och samtidigt också genom kommunikation med gester, och hur dessa kommunikationsmetoder förmedlar väldigt olika budskap:

”Päivää.”

”Päivää.”

”Päivää, päivää”, vastasi emäntä ilostuen, kun *näki* naapurin Lois-Kaisan hyyprähävän penkin päähän.

”Pakkanenpa tuo on”, sanoi Kaisa ja hieroi kohmettuneita käsiään.

”Pakkanen. Mitäs Kaisalle kuuluu?”

”Milläpä sitä näin paljaille ihmisille näin pakkasella.”

”Milläs asioilla se Kaisa nyt kävelee”, kysyi emäntä ja *vilkaisi* kehruuksistaan Kaisaan.

”Milläpä sillä – ilman aikojaan vaan”, sanoi Kaisa, vaikka emäntä oli hänet vartavasten kutsunut. ”Millä, milläpä sitä näin köyhä”, *huokaisi hän vielä ja katsoi isäntään*, joka istui penkin päässä ja veisteli. ”Milläpä, milläpä sitä, ilman aikojaan vaan.” (KOT, 15; min kursivering.)⁷

I citatet kan man urskilja tre observationer som berättaren gör kring vad någon tittar på eller ser: det nämns att värdinnan är glad när hon ser Kaisa komma in i stugan, värdinnan tittar upp från sin spinnrock och frågar vad Kaisa har för ärende och Kaisa tittar med en suck mot husbonden som sitter på bänken och täljer. Eftersom berättelsen i ”Kansantapa” inte direkt kontextualiserar händelserna i en viss tid, plats eller situation måste läsaren dra slutsatser om lagbundenheterna i berättelsevärlden endast på basis av den dialog som återges. På så sätt framgår det hur Kaisa och värdinnan verkar spela sina roller i en intrig som de kommit överens om på förhand, en intrig vars existens berättaren avslöjar just genom att beskriva de blickar som kvinnorna ger varandra eller riktar till varandra; blickarna kan ses som handlingar som lyfter fram bekantskapen mellan kvinnorna och deras gemensamma hemlighet, samtidigt som den ”suckande” blicken mot mannen utestänger honom från att förstå dialogens verkliga mening.

Lea Rojola (2006a, 284, 292) har behandlat den indirekta kommunikationen genom blickar i början av ”Kansantapa” som en kvinnlig taktik och en verksamhet i den kvinnliga gemenskapen. Den interaktion som beskrivs i novellen bygger otvivelaktigt på samma typ av bekantskap och gemenskap mellan kvinnliga karaktärer som den som Rojola (2006b, 497) har tolkat i framställningen av dialog i Jotunis novell ”Rakkautta” (1907). Utöver en läsning som lyfter fram den kvinnliga gemenskapen kan denna typ av kommunikation genom gester mellan karaktärerna jämföras med frågan om det fiktiva sinnets läsbarhet, som fortfarande är aktuell inom studiet av berättande. Enligt Palmer (2011, 211–213) uttrycks medvetandets rörelser även utanför kroppens gränser och riktas på så sätt även till andra än individen själv: eftersom sinnet är socialt kan det utvidgas inom olika grupper, ibland till och med till kollektivt tänkande eller delat medvetande. Med hjälp av begreppet kollektivt tänkande kan man även tolka in gemenskap, bekantskap och redundans i situationen mellan de kvinnliga karaktärerna i ”Kansantapa”. Enligt Daniel Hutton (2011, 279–280), som kritiserat Palmers modell, baserar sig däremot tolkningen av skönlitterära sinnen på beteende och social kontext, och inte på mentalistiska läsningar av medvetanden. På samma sätt har även Thomas (2012, 48, 63–64) lyft fram gissningarnas och spekulationens roll i gestaltning av interaktion och framhållit möjligheten att de medverkande i en kommunikationssituation har olika uppfattningar om sina egna roller i det kollektiva tänkandet.

I ”Kansantapa” fungerar tankesamarbetet mellan kvinnorna inte alls felfritt, utan värdinnan måste till exempel ge den otåliga Kaisa en *menande* blick när Kaisa stiger upp från bänken för tidigt (KOT, 15–16). I en analys av interaktionen är det dock inte nödvändigt att stanna upp och välja sida mellan Palmers utgångspunkt, som lyfter fram läsningen av medvetandet, och Huttons, som betonar betydelsen av kulturell kunskap. I stället kan tolkandet av tankar som sker mellan karaktärerna bedömas genom den beskrivna interaktionssituationen. Perspektivet kan jämföras både med Thomas dialogteori som betonar den sociala kontexten och med Matti Hyvärinens observation om sinnenas tillgänglighet i beskrivningar av relationen mellan de medverkande i kommunikationssituationen. Enligt Hyvärinen ska medvetanden inte definieras som antingen tillgängliga eller otillgängliga, utan som en skala av läsbarhet som varierar inom texten. I växlingarna framhävs på så sätt hur den

karaktär som läser sinnena speglar sina egna önskemål och antaganden mot föremålet för läsningen eller den sociala situationen. (Hyvärinen 2016b, 223, 225.) Av kvinnorna i "Kansantapa" kan i synnerhet inhysings-Kaisa tolkas som att hon önskar en intensiv och sömlös mental förståelse mellan sig själv och värdinnan. Famlandet i kommunikationen mellan karaktärerna framhäver också de sociala skillnaderna mellan värdinnan och den obesuttna Kaisa: endast värdinnans blickar beskrivs som kontrollerande och befällande. Å andra sidan synliggör kvinnornas tidvis uppenbara sneglande och uppdyktande av förevändningar också det faktum att husbonden, där han sitter, inte räknas till dem som får ta del av budskapen. Värdinnan och Kaisa utgår från att hans sociala färdigheter inte räcker för att avläsa den verkliga situationen.

En analys av dialoger med hjälp av kognitiv narratologi lyfter fram hur gestaltning av dialog är en del av interaktionen i en fiktiv värld. Thomas (2012, 63–63) påpekar hur till exempel interaktionssituationer som kräver mycket gissande kan beskriva en fiktiv värld där det är svårt eller omöjligt att uttrycka sig fritt och utåtriktat, till exempel med gester. På samma sätt kan återgivning av interaktion gestalta berättelsevärldar som är förlagda i det förflutna genom att visa interaktionssituationer som är möjliga i dem. Till sitt perspektiv kopplar Thomas (2012, 9) kopplar David Hermans begrepp *metakommunikativ funktion* i skönlitterärt berättande: begreppet betonar dialogformen som ett grepp för att presentera kommunikationssätt som är tillåtna för vissa grupper snarare än att efterlikna språkbruket i sig.

I dialogen i början av "Kansantapa" förmedlar de oavsiktliga blickar som berättaren rapporterar om information om situationen i berättelsevärlden, där det teateraktiga i de uttalade orden i interaktionen som helhet framhävs. Kaisa påstår sig ha dykt upp som av en ingivelse samtidigt som blicken mot husbonden gör det tydligt för läsaren att de inte kan tala om vad besöket egentligen gäller just på grund av husbondens närvaro: "'Millä, milläpä sitä näin köyhä', huokaisi hän vielä ja katsoi isäntään, joka istui penkin päässä ja veisteli. 'Milläpä, milläpä sitä, ilman aikojaan vaan.'" (KOT, 15.) Att se dialogen som också en beskrivning av interaktionen och samhällssituationen är centralt för förmedlingen av betydelse i "Kansantapa": viktigare än samtalets tema eller grepp är observationen att värdinnan och Kaisa inte kan kommunicera öppet och direkt i mannens sällskap. Även Rojola (2006a, 292–293) har kommenterat hur Jotunis kvinnliga karaktärer försöker påverka sina liv genom vardagligt motstånd. I "Kansantapa" försöker karaktärerna främja sin gemensamma agenda för hemliga affärer genom de icke-verbala kommunikationsmetoder som är möjliga för dem, eftersom det är omöjligt att samtala offentligt och öppet.

Sinnenas dialog som tematiserad framställning

Utöver dialog genom gester och tal innehåller "Kansantapa" även berättande där återgivning av karaktärernas tankar varvas med varandra.² I den kognitiva inriktningen analyseras fiktiv gestaltning av medvetanden i allmänhet inledningsvis med hjälp av Alan Palmers (2004, 53) modell för talkategorier. I modellen uppfattas gestaltning av en karaktärs sinne som så kallat inre tal, så att man i berättandet verbaliserar karaktärens inre, ofta som en flerstämmig återgivning av berättarens och karaktärens formuleringar. Å andra sidan behöver beskrivningar av medvetandet inte läsas genom flerstämmighet, utan genom berättarens förmåga att efterlikna: i den teori om det syntetiska hos berättarrösten som lagts fram av Richard Walsh (2010, 49–52), som representerar den retoriska narratologin, imiterar

berättandet snarare karaktärens inre tal, och exempelvis i fri indirekt diskurs ligger beskrivningen närmare berättarens beskrivning av karaktärens subjektiva tankar på grund av de anpassade tids- och personformerna. Skillnaderna i de tolkningar som olika teorier om gestaltning av medvetandet ger upphov till framträder i en analys av följande utdrag ur ”Kansantapa”. Det betydelsefulla blir hur de mer tematiserade observationer som berättaren formulerar förmedlas, maskerade som en enskild karaktärs tankar:

Kuului vain rugin hyrinää. Emäntä otti lepeen lepeeltä jakehräsi eikä ollut Kaisaa näkevinäänkään. Ja mikäs Kaisalla oli istuessaan siinä lämpimässä tuvassa, istuessa siinä kädet ristissä ja peukaloita pyöritellessä ja ajatellessa tämän maailman asioita. (1)Noitapa ajatteli rikasten olennoita. Mahtavatko, jos oikein ajatellaan, olla tuon onnellisempia. Elihän täällä köyhäkin ikänsä loppuun tavalla tai toisella, ja väliäkö tällä, kävikö tämän taipaleensa pum- pulissa vai villaisessako. (2)Hee, annahan olla, tosiaankin, eikös ne ihmiset niin ajatelleet, jotta annas kun keikistelen, jos tuota paremmalta toisen edessä tunnun. Turha vaivapa taise olla. (3)No, heidän asiansa, mitäpä se häneen kuului. (KOT, 16; min numrerung.)⁹

I beskrivningen av Kaisas medvetande övergår berättandet, tolkat enligt modellen för talkategorier, från rapportering av tankar som sammanfattas av berättaren (1) mot ett nästan direkt citat ur karaktärens inre monolog (2), och avslutas med en form som blandar karaktärens och berättarens gestaltning (3). Rörelsen skapar en bild av hur läsaren gradvis närmar sig upplevelsen inne i karaktärens huvud och till slut får en generalisering av Kaisas subjektiva upplevelse, som sammanställs av berättaren. Vid en tolkning med hjälp av Walshs teori om den fiktiva rösten betonas däremot redundansen mellan del 1 och 2: det är som om Kaisa på nytt formulerar de tankar som berättaren redan tidigare sammanfattat ur hennes medvetande. De upprepade återgivningarna återgår till tankebågar som berättaren formulerar, där nivån på karaktärens personliga språkbruk och subjektiva upplevelse varierar gradvis. Skildringen av karaktärens tankar går alltså hela tiden i vågor mellan en mer fjärmande återgivning och en som framhäver karaktärens subjektivitet. Då berättandet undflyr ett enda tydligt perspektiv framstår gestaltningen av medvetanden uttryckligen som berättarens *tematiserade framställning*, som förmedlas genom karaktärens medvetande med en blandning av olika sätt att beskriva tankar.

I gestaltningen av medvetandena i ”Kansantapa” kan man utöver det interna talet se dialogiskhet mellan fiktiva sinnen. Kvinnornas tankar varvas med varandra, handlar om samma saker och går i samma riktning. I rörelserna i karaktärernas medvetanden kan man också se en enhetlig båge: först beskrivs hur de i sina tankar tålmodigt väntar på att husbonden ska gå därifrån, sedan blir de samtidigt förargade av att mannen sitter och vaktar dem, och till slut är det som om de kommer överens om att gå ut ur stugan. Det är alltså som om kvinnorna följer varandras medvetanden, som vi ser i följande exempel. Först beskärmar sig Kaisa över husbondens snikenhet, och sedan är det som om värdinnan kommenterar samma sak i sina egna tankar:

Kyllä tuo isäntä pytyt nuuskii ja pennin kiertää osaa. Sen on näköinenkin, nenäkin sillä on koukussa kuin minkähän puntarin nokka. Aikaa kului taas. Eivät ne näy siitä liikahtavan, ajatteli emäntä. Pelkäsiköhän tuo, että hän Kaisalle kahvit keitti. Mistä aineista! Pyönistäkö ehkä? Niitä ei viittäkään talossa ollut. (KOT, 17.)¹⁰

Det dialogiska i "Kansantapa"-kvinnornas medvetanden framhäver kontakten mellan dem (jfr. Rojola 2006b, 497), men anknyter också till frågan om sinnets socialitet. Där Palmer (2004, 53) anser att sinnet fungerar socialt då det förmedlas utåt som synliga, medvetna eller omedvetna gester har Jens Brockmeier (2011, 261–263) påpekat att även en verbaliserad återgivning av medvetandet är social och riktad till andra: en narrativisering av sinnet är redan i sig en social handling, eftersom språket alltid verkar dialogiskt i samspel med omgivningen. Båda perspektiven baserar sig ändå på samma utgångspunkt, eftersom de betonar hur tankarna samspekar med den omgivande sociala kontexten. Enligt Brockmeier (2011, 262) riktar varje berättelse, yttrande och gest medvetandet mot det omgivande samhället, medan Palmer (2004, 77) lyfter fram hur karaktärernas medvetanden interagerar med den beskrivna sociala situationen. Mari Hatavara och Jarkko Toikkanen, som nyligen behandlat den sociala aspekten i fiktiva sinnen, för i sin definition Brockmeiers tanke om interaktionsförhållandet mellan individens sinne och den omgivande kulturen vidare: även fiktiva karaktärens verbaliserade medvetanden kan bygga på uppfyllandet av kulturella förväntningar och inkludera kulturbundna klichéer. Därmed är en textuell återgivning av sinnet inte privat ens inom gränserna för karaktärens kropp, utan kopplad till den sociala miljön och kulturella tankemodeller. (Hatavara & Toikkanen 2017, 195–198.)

Även i "Kansantapa" reagerar värdinnans och Kaisas medvetanden starkt på den sociala situationen i berättelsevärlden. Kvinnornas medvetanden kommunicerar tyst – genom ögonkast och talande blickar, som vi såg i analysen av dialogen i början av novellen – eftersom de inte kan tala högt i husbondens närvaro. Precis som när det gäller dialoger som återger tal måste man också i beskrivningen av tankar beakta de faktorer som förhindrar kommunikation (jfr Thomas 2012, 57–58): när man tolkar interaktionen i novellen kan man inte bara ta den sociala gemenskapen mellan värdinnan och Kaisa i beaktande, utan man måste också rikta blicken mot det som driver dem att kommunicera i det fördolda och undvika att samtala öppet. Dialogen mellan medvetandena är alltså framför allt underordnad situationen i berättelsevärlden och samtidigt ett sätt att beskriva den. I Hatavaras och Toikkanens modell formas de inre sinnena i relation till den sociala och kulturella kontexten; de dialogiska återgivningarna av medvetanden i "Kansantapa" låter dessutom förstå att också skildringen av sinnen kan läsas som en del av förmedlingen av den sociala situationen och situationen i samhället vid den tid då texten skrevs.

Därmed kan också den tystnad som råder i berättelsevärlden tolkas som en representation av dåtidens kommunikationssituationer, jämförbar med dialog genom gester. När kvinnornas svagare ställning i samhället beskrivs just med hjälp av tysta dialoger, kan hela berättelsens struktur ses som en faktor i byggandet av novellens samhälleliga tema. Begreppet metakommunikativitet som Thomas (2012, 9) använder i sin teori kan alltså likställas med den tanke som finns hos Susan Lanser (1992, 15–16), representant för tidig feministisk narratologi, om berättargrepp för att gestalta olika sätt att kommunicera: att tillåtna sätt att använda rösten kommer till uttryck i berättandets struktur är en möjlig väg genom vilken den av Lanser definierade *auktoritativa rösten* kontrollerar berättandets former när textens ideologiska betydelse förmedlas. Genom att koppla den fiktiva berättaren till det samhälleliga, ekonomiska och skönlitterära rummet vid den tid när texten skrevs (Lanser 1992, 5), framhäver Lansers feministiska narratologi även litteraturens referentialitet som talakt (se Hatavara 2013, 30).

I "Kansantapa" förmedlas ojämlikheten mellan könen i det samtida samhället just genom olika sätt att kommunicera i *tystnad*. Uttryckligen genom dessa växlingar i berättandet byggs

en bild av de kommunikationssätt som det var möjligt för de i texten skildrade allmogekvinnorna att använda. På detta sätt *tematiserar* också berättandets struktur de betydelser som texten förmedlar. Interaktionen mellan värdinnan och Kaisa understryker också det att de kvinnliga karaktärernas tystnad inte beror på att de inte har någonting att säga, utan på att det är omöjligt för dem att använda sin röst i makens närvaro. ”Kansantapas” representativitet för de finländska allmogekvinnornas möjligheter att kommunicera byggs genom negation: i den första halvan av novellen förmedlas berättelsen genom dialog *som inte förs högt*. Utöver tematiken ”göra sin röst hörd” som betonats i tidigare forskning kan man i ”Kansantapa” alltså även hitta en bild av kvinnors tystnad.

Den kollektiva röstens dialog som ett av berättaren format grepp

I slutet av ”Kansantapa” har kvinnorna förflyttat sig bort från husbondens vakande blick. Då ändras också berättandet till den för Jotuni typiska form som byggs upp enbart av alternerande återgivning av tal utan synliga interventioner av berättaren. En sådan narrativ uppställning gör det motiverat att vända den tolkningsmässiga uppmärksamheten från den identifiering av talarna som framhävs i tidigare studier³, eftersom berättaren inte kopplar replikerna i dialogen direkt till någon av karaktärerna. På detta sätt kan kvinnornas ord också läsas som tal som låter sig jämföras med förväntningarna hos en större grupp. I den här tolkningen talar kvinnorna alltså inte bara om sina egna upplevelser, utan det de säger förmedlar också *förväntningar* kopplade till kulturell kunskap, som Matti Hyvärinen definierar med hjälp av begreppet *skript*: där framträder händelserna som rutinartade förlopp som följer förväntningar eller regler, som det skönlitterära berättandet antingen efterliknar eller avviker från. Enligt Hyvärinen, som utvecklat Jerome Bruners (1990) ursprungliga modell, ska det berättade förstås i relation till skript så att den avvikelse från det invanda som narrativiteten kräver även kan komma till uttryck genom berättandet. (Hyvärinen, 2016a, 7, 15–17.) Följande citat ur ”Kansantapa” visar värdinnans och inhysings-Kaisas förväntningar på äktenskapet samt motstridigheterna mellan dem och vardagsverkligheten i berättelsevärlden:

”Se kun on tuo mies kellä minkäläinen, niin se on sellainen ja sellaisena se pysyy.”

”Sellaisena se pysyy. Vaan antaa tuon vahtia vaan. Hyvä on talollinenkin mies. Sen kun leivässä olet, et tyhjällä ole. Jääpä hyvyyttä vielä jälkeläisillekin.”

”Jääpi. Vaan ei kansaihmisensä rehellisesti ei rihman kiertämää päällensä saa. Kutoa saa, vaan langattako se kangas syntyy. Ja vaatteisiin pitäisi verhoutua, niin kuin ihmisten tapa on. Vaan ei penniäkään talosta. Kierrä penni vaikka mistä.” (KOT, 18.)

11

Värdinnan, som har en högre social ställning, utgår från att äktenskapet är en garanti för en ordentlig garderob. I Kaisas förväntanshorisont är däremot redan trygghandet av regelbunden föda ett tillräckligt skäl att gifta sig (”Sen kun leivässä olet, et tyhjällä ole”, ”Du får ditt bröd och behöver inte gå med tom mage”). Trots de sociala skillnaderna framhävs i kvinnornas förväntningar ändå ett gemensamt skript för äktenskapet, där man gifter sig uttryckligen av ekonomiska skäl, och ingen av karaktärerna uttrycker något av till exempel de romantiska föreställningar om äktenskapet som är bekanta för den nutida läsaren. En tolkning av ”Kansantapa” ur skriptperspektiv lyfter fram novellkaraktärernas beteende i förhållande till tidens kulturella förväntningar i och med att kvinnorna ifrågasätter det ideala skriptet om

äktenskapet som en garant för lycka eller ekonomisk jämställdhet (jfr Rojola 2006b, 487–488). Samtidigt använder sig karaktärerna även av gemenskapens konventionella grepp och sätt att förbättra sina omständigheter, som i värdinnans trotsiga konstaterande: ”Mitatkoon vaikka joka voinokareen kymmeneen kertaan, minä miestä sittenkin kymmenkertaisesti kehvellän. Se on kansan tapa aina Aatamista asti.”¹² (KOT, 19.)

Skript, uppfyllande av förväntningar och annan kulturell förståelse är i allmänhet svåra att integrera i narratologisk litteraturforskning, eftersom de sällan förekommer som verbaliserade fenomen i texter. I berättarstrukturen i ”Kansantapa” är det ändå möjligt att lyfta fram grepp som demonstrerar dessa modeller ända ned på textens ordnivå. Ett sådant grepp i ”Kansantapa” är förmedling av skript genom återgivning av en kollektiv röst i dialogen, som kommer till uttryck genom växlingar i personformer i talet. Röstens kollektivitet hänger samman med frågan om de berättargrepp som för ideologiska syften förmedlar en röst som tillhör en större grupp än den enskilda individen. I Susan Lansers (1992, 21, 243, 256) teori om den *kollektiva rösten* är rösten i vi-form ett centralt ideologiskt grepp hos den auktoritativa rösten, ett grepp med vars hjälp berättandet exempelvis förmedlar marginaliserade gruppers kollektiva röst. Richard Walsh lägger till begreppet *interpellation*⁴ i sin definition av den skönlitterära rösten. Där bryter det ideologiska budskapet igenom det talande subjektet. I likhet med Lanser strävar Walsh efter att utvidga talarens och berättarens roll mot en mer ideologisk form: i interpellationen förmedlar den fiktiva rösten antaganden i berättandet och representerar en större grupps tänkesätt så att det inte nödvändigtvis förkroppsligas i en viss karaktär, berättaren eller, som Lanser föreslår, författaren. (Walsh 2010, 53, 55–56.)

I återgivningen av dialog i ”Kansantapa” kan kollektiviteten lokaliseras i de talåtergivningarna med nollpersons- och passivformer som är typiska för Jotuni och som även lyfts fram i tidigare studier⁵. Kvinnorna i texten talar om sina egna liv på ett sätt som skapar ett distanserande intryck hos läsaren: ”Kutoa saa, vaan langattako se kangas syntyy” (”Väva får man, men hur ska man väva utan tråd?”; KOT, 18). Å andra sidan är de tilltalsformer som förekommer i replikerna utöver nollpersonen på sätt och vis riktade till en ospecificerad annan: ”Näetsen mies, jonka otit, omasi on. Ja kun omasi on, toimeen sen kanssa tule.” (”För den man du tog, han är din egen. Och eftersom han är din egen, får du lov att komma överens med honom”; KOT, 19.) Den narrativa användningen av nollperson skapar en mer motstridig och mångtydig struktur än pluralformen i Lansers ursprungliga teori om den kollektiva rösten, eftersom den fördunklar såväl talarens identitet som vem som tilltalas. Medan en kollektiv berättarröst i vi-form baserar sig på illusionen att man förmedlar en gemensam erfarenhet, uppstår genom nollpersonen en beskrivning som inte kan lokaliseras till någon, *eftersom den kan tillhöra vem som helst*. Det berättade framställs inte som delat, utan användningen av nollperson i beskrivningen av upplevelsen ger möjlighet att tolka det som *personlöst*.

Den röst som förmedlas genom återgivningen av kvinnornas tal i ”Kansantapa” kan alltså inte lokaliseras endast till karaktärerna i berättelsen. Tolkningen kan jämföras med Walshs definition av röstens interpellation, då berättandet med hjälp av nollperson genererar ett avstånd till det personliga och skapar en bild av karaktärerna som ansiktslösa, ideologiska talarkaraktärer. Att tala om äktenskap jämförs inte med det personliga, utan med ett universellt skript för giftermål, som talaren berättar om genom att skapa ett avstånd i sin egen berättelse så att den mer allmänt representerar kvinnans lott:

Joutaa tuon luulla; mikäpä häntä pahoittelemaan, kun tuon kanssa on alttarille astunut

*ja tilatoveriksi ryhtynyt, niin suosii häntä, suotta. Vaikka maksaapahan se sekin, eipähän sitä enempi mies kuin nainenkaan täällä mitään ilmaiseksi saane, niin jotta maksettu se on se kahvikuppikin, jonka kehveltää ja nautitsee. (KOT, 19; min kursivering)*¹³

Genom opersonligt tal ansluter sig talaren till skript för äktenskap och könsroller, vars regler eller seder karaktären inte kan påverka. Uppfyllandet av förväntningar återspeglas som ett markerat normativt och schematiskt agerande, till och med i sådan utsträckning att formuleringar som syftar på en person inte används när man talar om det ("kun tuon kanssa on alttarille astunut", "när man nu engång har stegat iväg till altaret med den där"). I Jotunis gestaltning av tal skapas inte en bild av en *kollektiv röst*, utan berättandet betonar individen som ett konturlöst *exempelfall* i en allmän berättelse. Talaren som använder nollperson i citatet ovan avstår från sin karaktär och genom passivformen även från sitt aktörskap. Dialogen i "Kansantapa" kan alltså tolkas som att talarens subjektivitet ställvis försvinner. När återgivningen av tal inte längre är kopplad enbart till en individuell karaktär kan den ses som ett mer allmänt uttryck för de förväntningar som är tillåtna för kvinnor gällande giftermål och äktenskap.

En sådan opersonlig kollektivets röst ska enligt min uppfattning tolkas framför allt som en ideologisk form av gestaltning. Tolkningen av Jotunis tematiserande dialog går därmed tillbaka på berättandets nivå: dialogframställningen i sig själv är förstas konstruerad av berättaren, men genom en analys av "Kansantapa" kan även de kollektiva röster som talet förmedlar ses som berättarens tematiska formuleringar. Perspektivet kan jämföras med Lansers (1992, 261) tanke om att just den auktoritativa rösten samlar, ordnar och styr de enskilda karaktärernas framställningar till en enhetlig, kollektiv röst. Även Walsh (2010, 53–56) framhåller att allt berättande alltid bär med sig ideologier och förhandsuppfattningar som kommer till uttryck på olika sätt, men han syftar med sitt begrepp interpellation uttryckligen på en form där antagandena i berättandet förmedlas på ett mer abstrakt och ideologiskt sätt. Intrycket av det kollektivitas ställningstagande uppstår alltså just genom de växlingar mellan *berättelsenivåer* som den auktoritativa rösten gör.

I dialogen i "Kansantapa" växlar personformerna i det återgivna talet på sätt som kan jämföras med fri indirekt diskurs i gestaltningar av medvetanden: i det återgivna talet kan man se en liknande vågrörelse från förmedling av teman på en mer allmän nivå ("Näetsen mies, jonka otit, omasi on. Ja kun omasi on, toimeen sen kanssa tule"; [KOT, 19])¹⁴ till beskrivning av en karaktärs upplevelser ("Mitatkoon vaikka joka voinokareen kymmeneen kertaan, *minä* miestä sittenkin kymmenkertaisesti *kehvellän*." [KOT, 19; min kursivering])¹⁵, som kan jämföras med medvetandeskildringarnas rörelser mellan direkt återgivning av en karaktärs sinne och beskrivningar som förmedlas av berättaren. Även dessa växlingar i personformer i återgivningen av tal samt rörelserna mellan subjektiva och objektiva beskrivningar kan ses som berättarens formuleringar. Förutom gestaltning av medvetanden formar alltså berättaren även *inhållet i och formen hos det som karaktärerna säger*. Blandningen av nollperson, passivform och tilltal i återgivningen av tal, typisk för Jotunis dialogframställning, är just ett sådant drag i berättarens återgivning. En del av de repliker som *verkar* vara direkt återgivning av tal kan alltså tolkas som *berättande jämförbart med i tal återgiven, fri indirekt diskurs i ett medvetande*. Tanken kan jämföras med en observation som även Walsh (2010, 52) betonar, att fri indirekt diskurs inte producerar flerstämmighet i texten, utan i stället ska förstås som att den berättande nivån producerar imitation av en karaktärs tal eller språkbruk. Därmed är

det inte så att dialogframställning eller ens återgivning av tal som verkar direkt nödvändigtvis ger texten flerstämmighet eller låter karaktärerna komma till tals, eftersom också karaktärers repliker kan läsas som berättarens tematiseringar på basis av analysen av "Kansantapa".

I "Kansantapa" förmedlas den kollektiva rösten och kulturellt uppfyllande av förväntningar alltså genom markerat skönlitterära grepp. Berättandet återger karaktärernas tal i tids- och personformer som avviker från det språkbruk vi är vana vid, vilket uppmuntrar till att snarare tolka tal som något som *imiterar* en enskild karaktärs röst, det vill säga som en syntetisk röst (jfr Walsh 2010, 52). Detta att dialogframställningen i "Kansantapa" även består av syntetiska röster framhäver att berättaren ställvis kan förmedla tematiska budskap genom kvinnornas synbart subjektiva uttrycksätt. Berättelsens samhällstema förmedlas alltså så att säga genom kvinnornas "mun". Tolkningen kan jämföras med tanken på att få "göra sin röst hörd" i direkt dialogåtergivning, men kopplad till berättandets ideologiska strategi vidgas den från karaktärnivå till att gälla strukturen i novellens berättande som helhet.

Avslutning

I den här artikeln har jag lyft fram de drag i dialogframställningen i "Kansantapa" som löser upp antaganden om objektivitet och karaktärsfokus i dialogframställning. Dialogen fungerar alltså inte bara som ett fönster mot interaktionssituationer i berättelsevärlden, utan återgivning av tal och gestaltning av interaktionssituationer kan även förmedla textens samhälleliga tematik. Sammanfattningsvis kan man konstatera att de ideologiska betydelseerna i "Kansantapa" är synliga både på dialogframställningens nivå och på händelsernas nivå i berättelsevärlden: situationer i berättelsevärlden påverkar huruvida berättandet förmedlas genom direkt återgivning av tal, som dialog mellan medvetanden eller i en form som kombinerar gester och uttalade budskap. Samtidigt kan var och en av dessa dialogformer ses som strukturer som representerar kommunikationssituationer just vid den tid då Jotunis novell gavs ut, och de förmedlar sätt att använda rösten och kommunicera som var tillåtna vid en viss tid. I analysen av de tre olika dialogmodellerna pekade jag också på berättarens betydelse i förmedlingen av alla interaktionssituationer; perspektivet förnyar dialogteorin, som tidigare har betonat objektivitet och omedelbarhet i denna form av berättande. Samtidigt är perspektivet nytt också vad gäller forskningen om Jotunis produktion: just beaktandet av den berättande nivån även i tolkningen av texter i dialogform ger ett nytt och användbart perspektiv på en forskning som tidigare har betonat kvinnskildringar och stilarter.

Fotnoter

1 Jag försöker inte göra en heltäckande studie av författarens omfattande produktion genom en analys av en enda novell. "Kansantapa" innehåller trots sitt korta format ett mångsidigt urval grepp och möjligheter i Jotunis dialogframställning, och novellen är därför ett särskilt fruktbart material i en artikel som fokuserar på utformningen av berättandet och växlingar i den. En bredare översikt över Jotunis novellproduktion finns i Rossi (2013), som behandlar kvinnskildringar i Jotunis tre mest kända novellsamlingar genom texternas stilistiska drag och ideologiska ideal som rådde vid tiden då de skrevs.

2 Upplägget avviker från de dialoger som tydligt förmedlas genom direkta citat, vilket ansetts typiskt för Jotuni. Kanhända är det gällande detta som tidigare forskning betonat uppfattningen att Jotunis berättande byggs upp just i relation till en berättare som placerar sig i bakgrunden (t.ex.

Rojola 2006b, 477; Rossi 2013, 124).

3 Om förhållandet mellan Jotunis dialogframställning och maktstrukturerna mellan karaktärerna se Rojola (2006a; 2006b 486–488), om uppbyggnaden av karaktärer se Rossi (2013, 16–17).

4 Walsh lånar termen av filosofen Louis Althusser (1971).

5 Mer allmänt om nollperson och passivformer i kvinnoskildringar i Jotunis noveller se Rossi (2013, 122–126).

6 På svenska: "Om han så väger opp var smörklick tie gånger, så smusslar jag undan den för honom lika många gånger. Så har folkets sed varit ända sen Adams tider."

7 På svenska:

"Goddag."

"Goddag."

"Goddag, goddag", upprepade värdinnan muntert då hon såg grannen inhysings-Kaisa trippa fram till änden på bänken.

"Det är kallt", sade Kaisa och gned sina stelfrusna fingrar.

"Visst är det kallt. Hur mår Kaisa?"

"Som fattilapparna mår såhär i kylan."

"Nå, vad har Kaisa för ärende då?" frågade värdinnan och *tittade upp* från spinnrocken.

"Vad har jag för ärende, för ro skull bara kom jag", sade Kaisa, fast värdinnan uttryckligen bett henne komma. "Vad kan en fattilapp ha för ärende", *suckade hon ännu en gång och såg bort mot husbonden* som satt på en bänk och täljde. "För ro skull, för ro skull bara."

8 På svenska: "Vad kan en fattilapp ha för ärende", suckade hon ännu en gång och såg bort mot husbonden som satt på en bänk och täljde. "För ro skull, för ro skull bara."

9 På svenska:

"Nu hördes bara surret från spinnrocken. Värdinnan tog en ulltött och spann, hon låtsades inte se Kaisa. Kaisa satt där helt skönt i stugvärmén, med knäppta händer och rullande tummar tänkte hon över tingens ordning. (1)Hon funderade över de rikas liv och leverne. Månne de är lyckligare? Också den fattige drar sig fram på ett eller annat sätt så länge han lever. Månne det spelar nån större roll om han gör det klädd i ylle eller bomull? (2)Håhå, mänskorna tänkte väl som så: låt mej få kråma mej lite, så tar jag mej bättre ut i andras ögon. Onödigt besvär var det visst. (3)Nåja, det var deras sak, vad hade hon med det att göra."

10 På svenska: "Husbonden snokar i byttorna och vänder på slanten. Det ser han ut för, näsan som vadfören besmanskrok.

Så gick en stund igen. Inte tycks en röra på sej, tänkte värdinnan. Var en kanske rädd för att hon skulle koka kaffe åt Kaisa? Av vaddå! Av kaffebönor? Det fanns inte fem bönor engång i hela huset."

11 På svenska: "Har man engång tagit en sån karl, så är han sån och sån förblir han."

"Sån förblir han. Men låt honom sitta och vakta. Han har i alla fall gården. Du får ditt bröd och behöver inte gå med tom mage. Och det blir kvar för de efterkommande med."

"Det blir det. Men inte så mycket som en tvinnad garnända får man att ta på sej. Väva får man, men hur ska man väva utan tråd? Och ändå borde man skyla sej med kläder på mänskors vis. Men inte en penni lossnar det från gården. Den pennin får du sno där du kan."

12 På svenska: "Om han så väger opp var smörklick tie gånger, så smusslar jag undan den för honom lika många gånger. Så har folkets sed varit ända sen Adams tider."

13 På svenska: "Låt honom tro vad han vill, varför ska man göra honom lessen? När man nu engång har stegat iväg med honom till altaret och bor under samma tak så kan man väl hålla sej

väl med honom. Men det kostar det med, lika lite får mannen nånting gratis som kvinnan, så betald är den kaffekoppen som man smusslar undan och njuter.”

14 På svenska: ”För den man du tog, han är din egen. Och eftersom han är din egen, får du lov att komma överens med honom.”

15 På svenska: ”Om han så väger opp var smörklick tie gånger, så smusslar jag undan den för honom lika många gånger”

Litteratur

- Brockmeier, Jens 2011. Socializing the Narrative Mind. *Style*: Volume 45, No. 2, Summer 2011, 259–264.
- Hakola, Liisa 1993. *Rikkautta jos rakkauttakin. Maria Jotunin naiskuva*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hatavara, Mari 2013. Kertova ja kerrottu nainen Fredrika Runebergin Teckningar och drömmar -kokoelmassa. Rikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840–luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 27–54.
- Hatavara, Mari & Jarkko Toikkanen 2017. The Sensational World of The Running Man. Merja Polvinen, Maria Salenius & Howard Sklar (toim.), *Mielikuvituksen maailmat. Tieteidenvälisiä tutkimuksia kirjallisuudesta*. Turku: Eetos, 182–202.
- Hutto, Daniel 2011. Understanding fictional minds without theory of mind! *Style*: Volume 45, No. 2, Summer 2011, 276–282.
- Hyvärinen, Matti 2016a. Expectations and experientiality: Jerome Bruner's 'canonicity and breach'. *Storyworlds*: 8:2, Winter 2016, 1–25.
- Hyvärinen, Matti 2016b. Mind Reading, Mind Guessing, or Mental-State Attribution? The Puzzle of John Burnside's A Summer of Drowning. Mari Hatavara, Matti Hyvärinen, Maria Mäkelä & Frans Mäyrä (eds), *Narrative theory, literature, and new media: Narrative minds and virtual worlds*. New York: Routledge, 223–239.
- Jotuni, Maria 1913/1999. Kansantapa. *Kun on tunteet, Tyttö ruusutarhassa*. Helsinki: SKS.
- Lanser, Susan Sniader 1992. *Fictions of Authority. Women Writers and Narrative Fiction*. Ithaca: Cornell University Press.
- Nykänen, Elise & Aino Koivisto 2013. Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 9–56.
- Palmer, Alan 2004. *Fictional Minds*. Lincoln & London: Nebraska University Press.
- Palmer, Alan 2011. Social Minds in Fiction and Criticism. *Style*: Volume 45, No. 2, Summer 2011, 196–240.
- Rojola, Lea 1999a. Modernia minuutta rakentamassa. *Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Suomen kirjallisuushistoria 2*. Toim. Lea Rojola. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 150–164.
- Rojola, Lea 1999b. Veren ääni. *Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Suomen kirjallisuushistoria 2*. Toim. Lea Rojola. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 165–183.
- Rojola, Lea 2006a. Konstii on monet kun kahvihammasta kolottaa. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková (toim.), *Täysi kattaus. Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Turku: Turun yliopisto, 269–296.
- Rojola, Lea 2006b. Puhetta 'siitä'. Lukijuiden rakentuminen Maria Jotunin novellissa Rakkautta. Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkö- kulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. Helsinki: SKS, 475–497.
- Rossi, Riikka 2011. Vapauden muunnelmia. Naturalismi ja eksistentiaismi Maria Jotunin Arkielä- mää -kertomuksessa. *Avain* 1/11, 5–23.
- Rossi, Riikka 2013. Villinainen ja soturi. Alkukantaisuus ja pessimismi Maria Jotunin naiskuissa. Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 113–140.
- Thomas, Bronwen 2012. *Fictional Dialogue. Speech and Conversation in the Modern and Postmodern Novel*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Walsh, Richard 2010. Person, Level, Voice. A Rhetorical Reconstruction. Jan Alber & Monika Fludernik (eds), *Postclassical Narratology. Approaches and Analyses*. Columbus: The Ohio State University Press, 35–57.
- Vapaavuori, Anneli 1989. 'Ei muuta keinoa kuin keinottelu' – Maria Jotuni. Marja-Liisa Nevala (toim.), *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava, 303–315.
- Zunshine, Lisa 2006. *Why we read fiction. Theory of Mind and the Novel*. Columbus: The Ohio State University Press.